

Frédéric Gros

Engedetlenség

FRÉDÉRIC

Fordította
Csordás Gábor

GROS

Engedetlenség

Az ellenállás filozófiája

TYPOTEX

A fordítás alapjául szolgáló mű:
Frédéric Gros: *Désobéir*
© Éditions Albin Michel/Flammarion, 2017

Hungarian translation © Csordás Gábor, 2024
Hungarian edition © Typotex, Budapest, 2024
Engedély nélkül semmilyen formában nem másolható!

ISBN 978 963 493 312 0

TARTALOM

KATASZTRÓFAPOLITIKA
ELŐSZÓ A MÁSODIK KIADÁSHOZ / 9

ELFOGADTUK
AZ ELFOGADHATATLANT / 16

1. A SZÖRNYETEGSÉGEK
MEGFORDÍTÁSA / 27

2. AZ ALÁVETETTSÉGTŐL
A LÁZADÁSIG / 47

3. ENGEDELMESSÉGTÖBBLET / 58

4. AZ ALÁRENDELTSÉGTŐL
AZ ELLENÁLLÁS JOGÁIG / 77

5. OIDIPUSZ LÁNYA / 91

6. A KONFORMIZMUSTÓL
AZ ÁTHÁGÁSIG / 106

7. AZ 1961-ES ÉV / 125

8. A HOZZÁJÁRULÁSTÓL
A POLGÁRI ENGEDETLENSÉGIG / 148

9. THOREAU SÉTÁJA / 165

10. A POLGÁRI KÜLÖNVÉLEMÉNY / 181

11. AZ ERKÖLCSI ELKÖTELEZŐDÉS / 193

12. A HATÁRTALAN FELELŐSSÉG / 210

13. GONDOLKODÁS, ENGEDETLENSÉG.
AJÁNLÁS GYANÁNT: AZ ÁLLAM / 225

AZ EMBERIESSÉG KIMOZDÍT MINKET / 242

Gérard Mordillat-nak barátsággal

KATASZTRÓFAPOLITIKA

Előszó a második kiadásához

Az *Engedetlenség* első előszavát 2017 májusában írtam. Az általános passzivitást nehezményeztem akkor, a reagálás hiányát a világ nagy botrányaira: a mélységes társadalmi egyenlőtlenségekre, a bolygó rohamos pusztulására, a gazdagság adósságalapú felhalmozódására, a jövőendő nemzedékek programozott megfojtására stb. Hozzá kellett volna tenni ehhez a migránsok tragédiáját, és mindazt, ami most, a 21. század elején a világ állapotát szégyenletessé teszi.

Az elmúlt év vadul cáfolta csalódott kijelentéseimet a könnyel határos, apatikus mozdulatlanságról. Létrejött, és főként folytatódott egy kiterjedt tiltakozó mozgalom, a sárgamellényeseké, amelynek sikerült kialakítani a maga ritmusát és rituális formáit, a fennmaradását biztosító kultúráját. Időnként a klímaváltozással vagy a migránsok és hajléktalanok helyzetével kapcsolatos civil engedetlenségi mozgalmak kísérték, társadalmi-földrajzi összetétele, követelései, akcióinak jellege (körforgalmak eltorlaszolása, szombatonkénti gyűlések a nagyvárosokban stb.) tekintetében kezdetől fogva elképesztően heterogén volt. Mindazonáltal

kirajzolódott egy közös alap a tagadás értelmében: az, amit „politikaellenességének” nevezhetünk. Ezt a barbár kifejezést azért használom, hogy elkerüljem az „apolitikus” jelzõt, amellyel rendszeresen illették 2018 telének tiltakozásait – mintha követeléseik pusztán gazdasági természetűek lettek volna (az új adók elutasítása), és mintha eleve lemondtak volna az egész politikai horizontról. Ellenkezõleg, a hagyományos pártpolitika elvetésével párhuzamosan, a demokrácia új megalapozásának szükségességét hangoztatták. Foucault megfogalmazásával élve,¹ központi kérdésük a „hogyan akarjuk, hogy kormányozzanak minket” volt. Ezen alapult például az állampolgárok által kezdeményezhető népszavazás követelése, továbbá a világ aktuális állapotának (a vagyon termelésének-elosztásának-áthelyezésének gazdasági mechanizmusai, a közérdekű döntések meghozatalának politika folyamata) világosan kifejezésre juttatott elutasítása.

Ezek a tömeges megmozdulások harminc héten át nyugtalanították a hatalmat, folyamatosan elárasztották a hírközlési hálózatokat, és két vállra fektették az elemzőket, akiknek megállt a tudományuk, és képtelenek voltak előre látni a fejleményeket.

Mindenekelőtt pedig nagyméretű rendõri beavatkozást idéztek elõ, ennek brutalitását végig az erõszakossággal igazolták, amellyel szembetalálkozott – és amelyet elõidézett. Anélkül, hogy tagadnánk a kihívás mértékét, amellyel a rendõri erõknek szembe kellett

¹ Michel Foucault: *Qu'est-ce que la critique?* Párizs, Vrin, 2015.

nézniük, és az erőszak fanatikusaiknak részvételét a tüntetésekből, bizonyos, hogy a végrehajtó hatalom helyenként aránytalan brutalitás engedélyezett (különösen ami a gumilövedékek és a tömegoszlató gránátok kiterjedt alkalmazását illeti), miközben ezt szóhasználatával és tényszerűen módszeresen tagadta (ismételten és vállaltan nem volt hajlandó „rendőri erőszakról” vagy „elnyomásról” beszélni). Hosszú távon felelnie kell majd azért, hogy ha ezek a taktikai döntések bevett gyakorlattá válnak, a rendfenntartó erők deviáns viselkedésének mindennapivá tételéhez és a büntetlenség kultúrájának elterjedéséhez vezethetnek.

A mozgalomnak ideológiai lejárattal is szembe kellett néznie, amelyben bizonyos mértékig a média elitje is részt vett. Nagyon korán meggyanúsították azzal, hogy a szélsőségek malmára hajtja a vizet („fasiszta áporodottságról”, „vörös–barna” szövetségről, „nemzeti populizmusról” beszéltek), hogy alapjában véve nem reprezentatív, hogy gazdasági és társadalmi katasztrófát idéz elő (a rongálás elképesztő költségei, a szombati bevételektől megfosztott kereskedők rohamos elszegényedése stb.) – mintha nem éppen az előzőleg bekövetkezett katasztrófa lett volna a megmozdulások oka. Olyasmint lehetett hallani, hogy a mozgalom gazdasági, erkölcsi, politikai és civilizációs csődbe döntötte Franciaországot. A lejárattal egy olyan (értelmiségiekből, közgazdászokból, politológusokból, újságírókból, televíziósokból álló) csoport műve volt, amelyet a tüntetéseket rendszeresen fémjelző erőszak rémült kárhozzátása egyesített. Eszköz-készletük any-

nyira egységes volt, hogy csak egy kutyaszorítóba került kaszttól származhatott. Mindenekelőtt a nem instrumentális erőszak kérdését vetették előzetes cenzúra alá, amelyre a legitimitás/illegitimitás kritériuma sem alkalmazható, amelyet egyszerűen csak sajnálhatunk, anélkül hogy elítélnénk – *nem azért, mert helyeseljük, hanem mert elítélésének kérdése értelmetlen*. Sajnos korunk megtorlásszerűen működő gondolkodása, amelytől alapjában idegen a kritika, egy pillanatig sem képes elképzelni az elítélés olyan felfüggesztését, amely ne volna korlátlan felhatalmazás (mintha szüntelenül azt gondolnák, hogy megérteni = fölmenteni).

A legfigyelemreméltóbb eközben, hogy az elnyomás és a lejáratás kettős akadályával szemközt a mozgalom ilyen sokáig tartotta magát, ami a társadalmi harag hiteles, mély kiadásának jelenlétéről tanúskodott.

És most? – kérdezhethetnénk. Mire volt jó ez a lázadás, mi az eredménye? A 2018 decemberében és 2019 áprilisában bejelentett sovány intézkedések bizonyosan nem érték el a társadalmi megrázkódtatás nagyságrendjét. Elvetélt, jövőtlen, mert tartós politikai képviselő nélküli mozgalom? Társadalmi kiütés, amely mára felszívódott? A különböző küzdelmek (egyenlőtlenség, klíma, migráció) konvergenciájának nyilvánvaló és pusztító kudarca?

Kant *A fakultások vitájában* (1798) a francia példát (a Bastille lerombolása, a terror, Bonaparte) tartva szem előtt azt a tételt fogalmazta meg, hogy egy forradalom alapjában véve mindig sikeres. A sikert mindazonáltal nem a forradalmat kiváltó szenvedések orvoslásának

hatékonyasága jelenti, hanem az egy pillanatra felhevülő kollektív „lelkesedés”, amikor egy nép lázasan, felindultan és dühödten felismeri, hogy képes sorsáról dönteni, és lényegileg alkalmas a szabad és méltó életre. Ezt az alkalmasságot és képességet folyamatosan cáfolja a történelem, de amikor a harcok mozgalmak pillanatokra felfüggesztik a történelmet, az emberiség érintetlen fiatalságaként fölfedezik újra.

Bizonyos, hogy a sárgamellényesekkel a tiltakozások új dinamikájának voltunk tanúi, amit lényegében társadalmi hálózatok tartottak fenn – ami egyúttal azt jelenti, hogy manipulálhatóak és mélységesen ellenőrizhetetlenek voltak –, ám ez mindenestre horizontális dinamika volt, minden tartós és egységes képviselőt elutasított, és kibújt a közvetítő testületek befolyása alól.

Válaszul azonban a kormányzatiság eddig ismeretlen, kimozdított, sokkoló formáinak is tanúi voltunk. A „kormányzatiság” fogalmát Foucault-tól veszem itt át,² mert a politikai gondolkodás klasszikus kategóriái (jogállam, köztársaság, demokrácia, liberalizmus, tekintélyuralom, totalitarizmus...) nem szolgálhatnak többé értelmezési rácsként, és korunk politikai újdonságának érzékeltetésére nem elegendő ezeket jelzőkkel módosítani – például „tekintélyelvű demokráciáról”, „elnyomó köztársaságról”, „folytonos rendkívüli állapotról” be-

² Lásd különösen *Sécurité, territoire, population* (szeminárium a Collège de France-ban, 1977–1978) és *Naissance de la biopolitique* (szeminárium a Collège de France-ban, 1978–1979). Szerk. M. Senellart. Párizs, Gallimard – Le Seuil – EHESS, 2004.

szélni. Nem sokat mond a „populizmus” kategóriájának alkalmazása sem, amely főként értékítéletet fejez ki.

A nagy, „fejlett” országokban a katasztrófa kormányzatiságának megjelenését tapasztaljuk, és ebből a nézőpontból kell megértenünk az engedetlenségek mai politikai kezelését. Mit jelent „katasztrófamódban” kormányozni?

A katasztrófa először is megidézett kísértet: minden tartós tiltakozást nyomban azzal vádolnak, hogy társadalmi káoszhoz, polgárháborúhoz vezet. A médiában addig mutogatják az erőszakot, míg be nem látjuk, hogy az engedetlenség logikus következménye az összeomlás lesz.

A félelem persze klasszikus mozgatóerő; annyi az újdonság, hogy ezúttal a katasztrófának egy második értelme alakítja, ezúttal elkerülhetetlen horizontként. Orvosolhatatlan pénzügyi kataklizma, visszafordíthatatlan klímaváltozás: a kérlelhetetlen katasztrófát *tagadják*, azaz egyszerre elismerik, cáfolják és elutasítják. A katasztrófa ilyen kétségbevonhatatlansága arra készteti a vezetőket, hogy a nyilvánosság megnyugtatósa és a titkos pánik, a vészhelyzet és a közöny bonyolult játékában kormányozzanak, amely főként halogatásból áll, a „túl rövid határidőre” hivatkozva.

A katasztrófa harmadik értelme végül az, amelyet Walter Benjamin fogalmazott meg a *Livre de passages*-ban:³ a katasztrófa az, írja, hogy minden újrakezdődik, és

³ *Paris, capitale du XIXe siècle. Le livre des passages.* Párizs, Cerf, 1989. 491. (Eredeti kiadása: *Das Passagen-Werk. Aufzeichnungen und Materialien.* In uő: *Gesammelte Schriften.* 5. 592.)

mindig ugyanúgy folytatódik. A felújított homlokzatok és az érzelmes bizonygatás mögött, miszerint ezúttal le fogják vonni a tragédiák vagy múltbeli tévedések következményeit, a telhetetlenség és az ostobaság nyomasztó súlya a történelmet olyan kerékvágássá változtatja, amelybe az emberiség minduntalan visszazökken.

Korunk kormányzatiságát a katasztrófa e három vonatkozásának (kísértet, tagadás, ismétlődés) csomója strukturálja.

Vele szemben a jelenlegi engedetlenségi mozgalmak egy negyedik, szimbolikus minta felbukkanását eredményezték: a katasztrófát mint egy eredet visszatérését, a soha nem létezett ismétlését (tehát annak az örökös és elátkozott időnek a pillanatnyi *felfüggesztését*, amely a *történelem basso continuóját* alkotja, vagyis a legkiszolgáltatottabbak szégyentelen kizsákmányolását); a politikai szerződést mint a jogok megosztása és a szolidaritások kultúráját, az együttélés megszervezését, a különbségek harmonikus összetartását – amit Platón isteni szövődéknek nevezett.

Zavarosságukon és túlkapásaikon, megszüntethetetlen tisztátlanságukon túl az engedetlenség kollektív formáiban a helyi hatalom számára az a legveszedelmesebb, hogy egy rövid pillanatra ízelítőt adnak a politika ilyen értelméből, mint közös kalandból, a közjó közös újradefiniálásából.

Márpedig ez, írta Kant még mindig a forradalomról szólva, „nem merül feledésbe”.

2019. július 29.